

Různoběžky způsobu života

BLANKA FILIPCOVÁ—JINDŘICH FILIPEC

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

TADEUSZ JAROSZEWSKI

Ústav pro filosofii a sociologii Polské akademie věd, Varšava

Orientace na budoucnost

Lze bez nadsázky říci, že společenskovední výzkum je stále výrazněji charakterizován *přesunem akcentu na budoucnost*. Budoucnost přitahuje pozornost společenských věd, a to jak v socialistických, tak v kapitalistických zemích. Není náhodou, že v tomto prospektivním duchu bylo formulováno i hlavní téma VII. světového sociologického kongresu v r. 1970 ve Varně: Soudobé a budoucí společnosti — předvídání a sociální plánování.

Jaké jsou příčiny tohoto procesu? Je to jednak — ale zdaleka ne pouze — určité zrychlení tempa vývoje společnosti. Není obtížné shodnout se v tom, že jedním z nejvýraznějších rysů posledních desetiletí je změna; hledají se příklady, jejichž šokující účinek by byl s to s dostatečnou naléhavostí vyjádřit tuto skutečnost.¹ Pokud ovšem jde o hlubší charakteristiku proměn, jejich příčin a důsledků, analýzu kontinuity a diskontinuity dějinného pohybu i možných směrů budoucího vývoje, zde se již ocitáme v džungli nejrůznějších koncepcí, názorů a skutečně i zdánlivě proti sobě stojících explikací. Tato různost má nejen svůj kontext gnoseologický, ideologický a koncepcí třídně mocenský, ale je i odrazem různé sociální reality.

Proč to připomínáme? Protože *existuje nejen úzká vazba mezi zrychlujícím se tempem sociálních změn a akcentem na budoucnost, ale i mezi interpretací těchto změn a způsobem předvídání budoucího vývoje*.

Buržoazní teoretici svádějí velice často celý mnohotvárný proud změn, kterými současný svět a zejména některé společnosti procházejí, do řečiště technických a technologických proměn, do řečiště vědeckotechnického pokroku.

Je mnoho variací na toto základní téma. Jejich základním smyslem je dokázat, že dynamika současného světa je odvozena od pokroku vědy a techniky, zatímco o změnách v oblasti výrobních poměrů se mlčí, z teoretických koncepcí se prostě eliminují či se označují z hlediska budoucího vývoje za málo významné.

V této falešné optice je pak ovšem budoucnost světa a člověka „jednodimenzionální“; je určována pohybem moderní techniky, který dříve či později prý vsude nezbytně vede k vytvoření společnosti, již jedni nazývají „postindustriální“, jiní „konzumní“ či „superindustriální“.

Nestačí, abychom odmítli tuto simplifikaci a v podstatě mechanistickou, pseudomaterialistickou redukci dějinného pohybu na změny technické. Naším úkolem je v celé složitosti a hloubce odhalovat síť vztahů mezi *vědeckotechnickou revolucí a charakterem společenského zřízení*, neboť právě tento vztah (resp. síť vztahů) je pro budoucnost světa rozhodující.

Nejde však jen o tempo změn, jež na jedné straně „znejistuje“ předvídání budoucnosti a na druhé straně si komplexnější předvídání budoucího více než kdykoli jindy vynucuje. Vědeckotechnická revoluce již ve svých počátcích znamená také *znásobení zdrojů* (surovinových, energetických, výrobních, časových, lidských), *kterými společnost disponuje*. Tím se násobí i alternativy jejich použití. K čemu a jak použít těchto zdrojů, jaké hodnoty mají být preferovány, v jaké hierarchii uspokojovány potřeby a jakým směrem dále rozvíjeny, jaké jsou tedy koneckonců cílové orientace společnosti — to jsou otázky, které s sebou vědeckotechnická revoluce přináší. Jejich teoretické a praktické zodpovězení je však závislé na charakteru společenského zřízení.

¹ Lucien Febvre používá pro 2. polovinu 20. století termínu „druhé 20. století“, Jean Fourastié hovoří o ne lidské explozi, „v jejímž průběhu se současná společnost za tři roky mění tak, jako za

třicet let na počátku 20. století, více než za tři století před Newtonem a více než za tři tisíciletí v době kamenné“.

V kapitalismu se při rozhodování o těchto alternativách konečkonců vždy prosazují dvě základní hlediska — profit a zajištění kontinuity daných sociálně ekonomických a třídně mocenských poměrů.

Tato společnost rozhoduje o své budoucnosti převážně na základě kritérií hluboce zakotvených v současnosti; jde jí především o to, aby přes některé dílčí změny byl daný stav — to jest kapitalismus — zachován i v budoucnosti.

Socialismus naproti tomu o své budoucnosti rozhoduje z pozice *překonání socialistické současnosti* směrem k uskutečnění *kommunistické budoucnosti*. Tedy i kritéria rozhodování mezi výše uvedenými alternativami musí být do značné míry odvozena od cílů, jichž má být v budoucnosti dosaženo.

Čím bohatší je naše materiálně technická báze a rozvinutější výroba, tím naléhavější je otázka cílů. Chceme a jsme schopni stále více produkovat — ale jakým směrem zaměřit tuto vzrůstající potenci naší společnosti? A tak ne náhodou nejen v Československu, ale i v řadě dalších socialistických zemí se dostávají do popředí otázky socialistického životního způsobu, který je jakýmsi úběžníkem vytýčovaných cílů.

Otevřená společnost

Na Západě byl, jak známo, formulován názor, že současný socialismus je v podstatě uzavřená společnost, zatímco technicky vyspělý kapitalismus je prý společností otevřenou. Taková je například i základní deviza známé knihy K. R. Poppera *The Open Society*.

„Otevřenost“ společností na Západě je spojována převážně s pohybem vědeckotechnického pokroku, který ovšem ve skutečnosti přes všechny dílčí změny zásadně nenarušuje podstatné a hierarchické třídně mocenské vazby, nýbrž je do značné míry využíván k jejich upevnění.

Socialismus, který je ličen některými buržoazními teoretiky jako typ společnosti

uzavřené, vstupuje dnes v řadě zemí do stadia, v němž se postupně spojuje revoluce socialistická s revolucí vědeckotechnickou. Na kvalitativní proměny v klíčové oblasti výrobních a společenských poměrů navazuje proces revolucionalizace výrobních sil. Toto spojení dává možnost v teorii i praxi rozvinout koncepci socialismu jako otevřeného systému, který ve všech oblastech společenského života prokáže, že nebude sdílet osud předcházejících, v samé své podstatě omezených společenských formací. Tento systém je uzavřen jediným směrem — všem změnám, silám a ideám, jež by reprezentovaly návrat ke kapitalistické minulosti. Humanistická alternativa vědeckotechnické revoluce je vskutku možná, a má-li být zachován lidský rod, pak také naprosto nevyhnutelná právě v tomto spojení revoluce ve výrobních silách a výrobních poměrech.²

Všechny změny, kterými společnost prochází, se konečkonců více či méně zprostředkovaně zračí v každodenním životě lidí, ve způsobu života, jehož nejvýraznějším znakem jsou *podmínky a způsoby utváření, uspokojování a rozvíjení lidských potřeb*.

Jaký je, jaký má být a jaký bude člověk ve společnosti, jejíž materiálně technické zdroje již umožňují daleko více než uhájení základní existence pro všechny, ve společnosti, která může uvolnit a zčásti již uvolňuje stále více volného času, ve společnosti, která v sobě rodí předpoklady pro uspokojování stále náročnějších a stále diferencovanějších lidských potřeb?

Stojíme na prahu této éry a zdá se být až bizarní, jestliže ve chvíli, kdy jen malá část světa se vymaňuje z tisíciletého nedostatku, vznikají současně ze známých příčin důvodné obavy z této nové skutečnosti. Racionálním jádrem těchto nejrůzněji formulovaných obav je podoba, jakou tento proces nabývá na půdě kapita-

² Je charakteristické, že právě ty formulace, které vytýčují cesty pro vědecké rozlišení kvalitativně odlišných trendů socialistické alternativy vědeckotechnické revoluce, se staly trnem v oku představitelům určité části československé posrpnové emigrace. Dva z nich se zejména zaměřili na III. československo-sovětské sympozium, věnované otázkám současné vědeckotechnické revoluce, které se konalo v říjnu 1970 ve Smolenicích. Časopis *Futurum* (3 1971), vycházející za redakce Osipa Flechtelma v Západním Berlíně, uveřejnil tendenci kritiku týkající se zejména referátů R. Richty

Vědeckotechnická revoluce jako společenský proces a J. Filipce *Dialektika socialismu a problém srovnávání v třídně rozděleném světě*. Plodná konkrétní československo-sovětská vědecká spolupráce v této oblasti se v emigrantských článcích ličí jako konec vědeckého výzkumu budoucnosti. V současné době se dokončuje obšírná práce sovětských a československých vědců na téma „Člověk — věda — technika“. Tato práce, jež bude společným příspěvkem vědců obou zemí pro příští světový filozofický kongres, je nejpádnejším vyvrácením „předpovědí“ Flechtelimova futurologického časopisu.

listické společnosti, byť v optice většiny západních teoretiků je to sama technika, která prý v sobě skrývá hlavní hrozbu pro emancipaci člověka. Friedmann ve svém posledním díle *La puissance et la sagesse* dochází k závěru, že technický pokrok nikde na světě (tj. ani v kapitalismu, ani v socialismu) nevede ke zrodu „nového člověka“ a že prý naopak „zla“, jež jsou produktem „techniky nezvládnuté člověkem“, jsou obdobná v USA jako v SSSR.³

Hledání nového člověka, smyslu a cílů společenských změn je nerozlučně spjata s analýzou současné společnosti a s vytýčením cest — zprostředkujících článků, jež vedou k realizaci žádoucích cílů. Jde v podstatě o *trojjediný úkol*, v němž rozhodujícím článkem je vědecké pochopení současného stavu. Ve vzájemné podmíněnosti a nerozlučnosti těchto tří aspektů tkví pochopení problému „nového člověka“ a jeho životního způsobu.

V různých proudech západního myšlení lze v tomto smyslu vysledovat některé společné či obdobné znaky. Ať již jsou technický rozvoj a jeho důsledky pro změnu společnosti i člověka hodnoceny jakkoli, společné zůstává to, že právě v této oblasti se vidí ohnisko společenské změny. Výslovně či skrytě je tedy podceňována či vylučována role *revoluční změny společenských poměrů*, kvalitativní změny společenského systému, a to většinou na základě tendenční dezinterpretace a zčásti i naprostého neporozumění vývoji v socialistických zemích.

Fourastié například soudí, že zvyšování životní úrovně (tzn. rozvoj spotřeby) vyvolá v podstatě *automaticky* přesun „zprvu od životní úrovně ke způsobu života a později od způsobu života k méně materiálním formám lidské činnosti“, když ovšem předtím vyzávkovoval veškerou problematiku revoluční přeměny charakteru společenského zřízení ze hry: „Úmyslně vytváříme beztřídní společnost, přitom však zjišťujeme, že zároveň nechtěně vytváříme společnost technickou.“⁴

Friedmann se výslovně distancuje od své minulosti „naivního marxismu“, kdy,

jak píše, ve své „humanistické koncepci“ přisuzoval prioritní postavení změnám ekonomickým a sociálním, zatímco dnes, na sklonku své vědecké dráhy, vidí podstatnou roli morálních podmínek.

Proto také jako hlavní trasu uskutečnění nového člověka, který by ovládl „zla technické civilizace“, vytýčuje *projekt výchovy*.

Snahy socialistických zemí, které chtěly vytvořit nového člověka změnou výrobních vztahů, skončily podle Friedmanna neúspěchem. A tak nezbyvá než opravdová výchova, kulturní revoluce, vytvářející exemplární jednotlivce a malé skupiny, jež mohou vyvolat v mase snahu po adaptaci „k dobré společnosti“.⁵

To je ovšem až neuvěřitelně plytký výbytek mnohaletého vědeckého bádání.

Je pozoruhodné, že víceméně otevřený buržoazní či sociálně demokratický reformismus tvoří spojitě nádoby s pseudoradikální, zdánlivě revoluční kritikou ultralevého ražení.

Tak například „nonkonformista“ Herbert Marcuse je, pravda, v některých směrech velice kritický vůči současné technicky rozvinuté společnosti, v níž sám žije a kterou sám označuje za společnost kapitalistickou a třídní. V ní se i podle něho spojuje produktivita s destrukcí, stále dokonalejší uspokojování potřeb s represí, racionalita s iracionalitou, celkový systém otroctví s omezenou svobodou. V podstatě tu však jde o kritiku pseudoradikální, která je navíc pouhým úvodem pro konvergenční tezi o všeobecné „jednorozměrnosti“ současného světa. Pro takové lidi, jako je Marcuse a u nás filosofové typu Kosíka, je každý krok konkrétního, reálného socialismu pouhým „pseudokonkrétním“ a znesvěcením původní ideje. V tomto duchu také například K. Effenberger stavěl A. Gidea jako „autentického marxistu“ proti skutečnému socialismu v SSSR a jeho přívržence K. Teigeho vydával za zachránce marxistického myšlení diskreditovaného prý „vulgarizacemi většiny jeho soudobých stoupenců“.

³ Bylo by třeba samostatného rozboru, abychom mohli všestranněji objasnit povahu a příčiny Friedmannova myslitelského konce, k němuž dospěl v této své poslední knize. Vcelku však lze konstatovat, že tu nabýly vrchu nejslabší a výslovně negativní rysy jeho dřívějších koncepcí, potlačující zde právě ony prvky, které řadily kdysi Friedmanna ke střízlivějším a věcnějším západním teoretikům.

Potvrzuje se tu mimo jiné, že antikomunismus spolu s antisovětskostí je nepřitelem vědy a přispívá nutně k myšlenkové a morální diferenciaci lidí.

⁴ J. Fourastié, *40000 hodin*, Praha 1969, s. 33.

⁵ G. Friedmann, *La puissance et la sagesse*, Paris 1970, s. 441–442.

Co je podle Marcuseho třeba? Změny ve směru výstavby svobodné společnosti, výstavby, která v první řadě odvisí od toho, jak dalece se prosadí „vitální potřeby“ zničení etablovaného systému otroctví. Tato nová společnost bude v rozhodující míře určena zčásti vědomým, zčásti podvědomým i nevědomým úsilím o dosažení kvalitativně nových hodnot „svobodné lidské existence“. Bez vzniku takových potřeb a bez jejich uspokojení nahradí prý každá změna společenských institucí — zcela lhostejno, jak daleko jde — jen jeden systém otroctví jiným.

Předpokladem žádané změny, kterou Marcuse označuje za kvalitativní, je rozbití existujícího systému, a to za významného přispění inteligence, které tu připadá role jakéhosi katalyzátoru. Jejím úkolem je „osvěta“! Osvěta, která musí konfrontovat indoktrinaci k otroctví s indoktrinací ke svobodě. V tomto bodě se mimochodem perfektně schází „kritický myslitel“, který se sám důsledně stylizuje do role marxisty, s reformistou, jakým je Friedmann, jenž dnes považuje za nutné omlouvat se za své krátké „souběžectví“ s marxismem.

Podmínkou transformace člověka v nový „autodeterminovaný“ subjekt je tedy rozbití existujícího systému a jeho institucí; avšak mezi aktem destrukce starého společenského systému a objevením se nového subjektu je *prázdno*, respektive neexistuje tu žádné zprostředkování; jak se uskuteční tento převratný dějinný krok, jestliže rozvoj a upevnění socialistického společenského systému a jeho institucí je považován jen za novou formu represe? Nový dějinný subjekt se objevuje jako produkt vlastní volby. Nezbyvá nic víc než „velké odmítnutí“ všeho, co je dáno, a životní postoj či „životní styl“ založený na věčném popírání, na revoluci emocí a biologické obrodě člověka.

Hledání nového způsobu života, nového člověka je stará idea předmarxovského humanismu a utopického socialismu. Marxismus však vnesl do této tradice zcela nové dimenze. Ukázal cesty i hybné síly uskutečnění projektu nové, tj. komunistické společnosti a nového, „všestranného“ člověka; tím povýšil tyto ideje z utopie na vědu. Všichni dnešní kritici a „překonavatelé“ Marxe sledují ve skutečnosti obrácený trend — *od vědy zpět k utopii*.

Změna společenských poměrů — základ změn ve způsobu života

Nový dějinný subjekt zbavený nedostatků dnešního člověka a vybavený vyššími potřebami, jež se zračí v úrovni způsobu života, není a nemůže být ani automatickým produktem rozvoje techniky a výrobních sil, ani výsledkem výchovného působení v rámci starého společenského systému; není a nemůže být ani produktem pouhé vlastní volby.

Tato formulace navozuje ještě další iluzi: jako by k hluboké transformaci člověka stačil sám akt „správné“ volby (tedy časově vzato „okamžik“). Daleko spíše však než o volbu jde o *tvorbu* nového člověka, jeho potřeb a životního způsobu, jež jako každá tvorba náročného lidského díla — a v tomto případě jde o dílo vrcholné: o člověka — představuje dlouhodobý a v podstatě nikdy nezavršitelný proces. V tomto procesu připadá významné místo socialistickému společenskému systému, jehož prioritou je dvojí: historická a kauzální. Jedině nový společenský systém, fungující na principech kvalitativně odlišných výrobních společenských poměrů, je schopen postupně konkretizovat ideál nového člověka, vytvářet předpoklady všeho druhu k jeho realizaci (na nichž závisí i to, *jaké* alternativy může volit jednotlivec) a konečkonců i atmosféru, v níž nové hodnoty jsou (i za pomoci výchovy) interiorizovány. Kdo obrací své ostří proti jakémukoli systému, instituci či manipulaci, končí jako Marcuse v „naději“ beznadějně utopie; jediné skutečné východisko je v jejích přeměně v nástroje skutečné emancipace člověka i humanizace lidské společnosti.

Redukovat celý tento složitý proces na problém individuální volby znamená přesouvat odpovědnost za procesy, jež jsou řešitelné pouze na společenské úrovni (tedy na úrovni systému), na jednotlivce a tím je fakticky odkládat *ad calendas graecas*.

Jedině na základě fungujícího socialistického systému a jeho institucí je možné provést skutečnou demokratizaci všech oblastí společenského života, to znamená překonat hlubokou diferenciaci třídní společnosti (která existuje v současném kapitalismu bez ohledu na vysokou úroveň

rozvoje vědy a techniky). Tento proces je *primární* z hlediska proměn individua a jeho životního způsobu; znamená postupné vytváření nikoli stejných, ale méně a jinak diferencovaných a *srovnatelnějších* životních podmínek pro všechny, tedy i srovnatelnějších šancí pro individuální proměny.

Jaká je jeho konkrétní podoba v socialistických zemích?

1. *Rozvíjení dříve zaostalých národů, zemí a krajů.* V ČSSR se za 25 let agrární a zaostalé Slovensko změnilo v průmyslovou, rozvinutou zemi. Centrálně řízená investiční politika zde zajistila rychlejší tempo socialistické industrializace, výstavby kulturních zařízení, bytové výstavby a v posledních letech i některých stránek životní úrovně než v Čechách a na Moravě, takže v řadě ohledů došlo již k vyrovnání úrovně obou národů. V kapitalistických zemích zůstávají tyto difference (dokonce i při celkovém růstu) mezi tradičně vyspělejšími a zaostalými územími nepřekonané a často jsou naopak intervencemi státu prohlubovány či fixovány. Jestliže například 45 % veškerých francouzských investic do kultury se realizuje v Paříži, je již v této třídně a mocensky založené koncepci Paříž vytvářena a udržována jako kulturní vzor země, který mají ostatní území sledovat, aniž však k tomu mají odpovídající podmínky. I když nelze podceňovat roli kulturních vzorů (jež se v určité míře — a zatím víme velice málo o tomto mechanismu nápodoby — uplatňuje i v naší společnosti),⁶ je ještě podstatnější vytvořit relativně stejnorodé společenské podmínky, které by reálně a v masovém měřítku umožnily nejen určité vzory sledovat, ale více či méně aktivně se spolupodílet na tvorbě a změnách ve způsobu života.

2. *Odstranění soukromovlastnických třídních vztahů, jež mění sociální strukturu a otevírá značný vertikální i horizontální pohyb, jehož úběžníkem je socialistická demokratizace a podstatou kulturní revoluce v leninském slova smyslu.* 60 % československé inteligence, 70 % úředníků a

45 % odborných zaměstnanců je dělnického původu,⁷ zatímco podle údajů Servana-Schreibera je šance proniknout do vedoucích kruhů současně francouzské společnosti pro dělníky zcela mizivá. Tuto šanci má:⁸

4,4 % dětí dělníků
16,2 % dětí zaměstnanců
35,4 % dětí středních vedoucích kádrů
58,7 % dětí vyšších vedoucích kádrů
71,5 % dětí průmyslníků

Větší rovnost šancí na počátku životní dráhy konstatuje i Friedmann („pro venkovskou dívku či syna dělníka v Sovětském Rusku, v Polsku či kterékoli „socialistické“ zemi je snadnější stát se například baletní hvězdou či atomovým fyzikem než pro jejich vrstevníky ve Francii či ve Spojených státech“), byť ji okamžitě zpochybňuje jako „relativní a patrně provizorní“.⁹ Pochopitelně, že v této fázi výstavby nové společnosti a formování nového člověka jde o rovnost v nerovnosti, danou známými hranicemi první fáze přechodu od socialismu ke komunismu: sama možnost použití pojmu „šance“ naznačuje přetrvávající nerovnosti, jež souvisejí mimo jiné s dosud nepřekonanou dělbou práce.

Tento obtížný dějinný úkol lidstva se však zdaleka neřeší pouze ve sféře rozvoje výrobních sil; zrušení kapitalistických výrobních poměrů je tu prvním a nezbytným krokem. Neboť směr vědeckotechnického rozvoje, který je pro změnu daného charakteru práce významný, se jednoznačně neřídí jeho imanentní logikou. Směr vývoje vědy a techniky je určen složitou spleť jejich vnitřního pohybu a úkolů, které staví sama společnost, a to ovšem vždy v závislosti na určitém sociálně ekonomickém systému.

Stejně významným aspektem překonání existující dělby práce je vytvoření takového společenského systému, v němž je možné postupně skoncovat s onou „dichotomickou organizací“ společnosti, v níž řízení a výkon jsou od sebe odloučeny. Friedmann ji považuje za věčný atribut

⁶ Při výzkumu volného času v Ostravě (UFS CSAV, 1970) se ukázalo, že mezi různými socioprofesionálními skupinami tento mechanismus funguje — pro nekvalifikované dělníky jsou určitým kulturním vzorem kvalifikovaní dělníci, pro ně pak je vzorem inteligence. Je však otázka, jakou závažnost mu můžeme připsávat jako faktorů změny ve způsobu života.

⁷ *Sociální struktura ČSSR a její vývoj v 60. letech* (UFS CSAV, 1971).

⁸ J. J. Servan-Schreiber, *Die befremdete Gesellschaft*, Hamburg 1970.

⁹ G. Friedmann, cit. dílo, s. 257.

technicky rozvinuté společnosti, zatímco skutečná její podstata tkví především v samotných základech kapitalismu. *Participace* jako jediná možná cesta řešení, jež kvalitativně nově určuje vztah občana a státu, pracovníka a podniku, má fundamentální význam pro utváření socialistického životního způsobu a pro formování některých podstatných rysů jak společenského, tak individuálního života.

Překonání existující dělby práce nemůže tedy uskutečnit společnost, která dosáhla pouze určitého stupně technického rozvoje, ale společnost, v níž je nadto cílevědomě sledován vědecky stanovený program všestranného rozvoje lidské subjektivity a kde vládne revoluční subjekt, tj. komunistická strana, která v koincidence utváření a sebeutváření, determinace a autodeterminace, správy a samo-správy může tento projekt učinit skutkem. Uskutečnění tohoto kroku bude dovršením přechodné vývojové fáze, jež — započata revoluční změnou výrobních, společenských a mocenských poměrů — ve svém úhrnu znamená vytváření *kvalitativně nových společenských podmínek pro rozvoj člověka jako aktivní a všestranně tvořivé bytosti.*

3. *Změna postavení člověka v pracovním procesu jako důsledek likvidace soukromého vlastnictví.* Aniž je možné v kontextu této úvahy analyzovat podrobněji tuto závažnou problematiku, chceme ji naznačit na výrazných změnách v postavení rolníka. Současná socialistická vesnice je hierarchizována pouze na principu dělby práce, jakákoli jiná nerovnost a nadvláda zmizela. Na československé vesnici (kde socialistické vlastnictví reprezentuje 98 %) jsou kostely a statkářské dvory většinou prázdné symboly minulosti. Dominantu dnešní socialistické vesnice tvoří nové komplexy hospodářských kombinátů. Pro netrpělivého „hledáče“ nového člověka je to patrně málo, může dokonce považovat tyto změny za bezvýznamné; je to však právě ten první a základní krok, který vytváří radikálně nové podmínky pro proměny životního způsobu. Se zmi-zením soukromého vlastnictví půdy se hluboce proměnily například rodinné vzta-

hy na vesnici; byl odstraněn tíživý komplex otázek dědictví zemědělských usedlostí a s ním související hierarchie deformující mezigenerační vztahy. K tomu se druží i další významná proměna — nejen práce nabývá průmyslového charakteru, ale na vesnici se stabilizuje pracovní režim, jehož důsledkem je pracovní doba a množství volného času, jež jsou srovnatelné s průmyslem.¹⁰

4. *Součástí likvidace základních sociálních nerovností je i otevřenost přístupu ke vzdělání pro všechny sociální vrstvy.*

Jejím důsledkem je změna sociálního složení studující mládeže, jaké nedosáhla zatím žádná kapitalistická země. V roce 1966 studovalo například na francouzských vysokých školách 9 % dělnických dětí. V ČSSR představuje mládež z dělnických a rolnických rodin trvale více než 48 % středoškolských a vysokoškolských studentů. To je již notoricky známá skutečnost; méně známá je další implikace — tito lidé ovlivňují zpětně své výchozí rodiny jako *nositele kulturních vzorů* a působí tak jako „katalyzátory“ demokratizace kultury. Při výzkumu volného času v Ostravě se ukázalo, že nositelé nejvyššího vzdělání v „aktuální“ rodině ovlivňují kulturní úroveň jejich členů výrazněji než kulturní tradice rodiny měřená vzděláním rodičů. Takže v této souvislosti se demokratizace vzdělání a *masový příchod příslušníků pracujících tříd na střední a vysoké školy stává současně významným činitelem všeobecného kulturního rozvoje také v podobě vytváření četných kulturních rysů, jež ovlivňují jejich rodinné prostředí.*

Přitom je nutno vzít v úvahu, že právě tyto stránky změn ve způsobu života probíhají relativně nejpomaleji. V oblasti kulturního vzestupu nelze očekávat žádné „skoky“, nelze počítat s účinností jednorázových opatření, jež by již zítra mohla přinést měřitelné výsledky. „Kulturní úkoly nelze řešit tak rychle, jako úkoly politické a vojenské.“ píše Lenin. „Je třeba pochopit, že podmínky postupu vpřed jsou dnes jiné. V době zostřené krize je možno politicky zvítězit za několik týdnů. Ve válce se dá zvítězit za několik měsí-

¹⁰ V roce 1967 byla průměrná týdenní pracovní doba dělníků v ČSSR 43,54 hodin a družstevních rolníků 47,0 hodin (dělnic 37,18 hodin a družstevních rolníků 33,18 hodin). Zemědělství na Západě představuje

sféru s nejdelší pracovní dobou: 55–70 i více hodin týdně. Jak uvádí C. A. Andreae (*Ökonomik der Freizeit*, Rowohlt 1970), jsou to právě rolníci, kteří jsou ochotni pracovat ještě více.

ců, ale na poli kultury se v takové lhůtě zvítězit nedá; podstata věci vyžaduje delší lhůtu a v této delší lhůtě je třeba se přizpůsobit, rozpočítat svou práci a jednat co nejhouževnatěji, co nejvytrvaleji a nejsoustavněji.¹¹

* * *

Všechny tyto proměny, jejichž obrysy jsme jen z části a zhruba naznačili, jsou praktickým výrazem tendence k odstranění základních ekonomických, třídních a sociálních rozdílů a k vytvoření nové, v podstatě nehierarchicky strukturované společnosti. Dialektika společenského vývoje je však právě taková, že zárukou její důsledné realizace, jež ve svém výsledku předpokládá postupné odumření jakékoli státní moci, je *socialistický stát, vedoucí role dělnické třídy a komunistické strany*. A právě teprve ve společnosti — a v tom je další dialektický aspekt tohoto pohybu — v níž hlavní ekonomické, třídní a sociální determinanty budou odstraněny, může být životní dráha člověka, včetně jeho systému potřeb, hodnot a životního způsobu, do značné míry výrazem jeho *individuální volby*. To, co dnes existuje spíše často v zárodku, v intenci dějinného pohybu, bude možné plně rozvinout teprve ve společnosti, v níž, jak se praví v *Komunistickém manifestu*, „svobodný vývoj každého jednotlivce je podmínkou svobodného vývoje všech“. Lze tedy předpokládat, že s rozvojem socialistické společnosti, s *homogenizací* společenských podmínek života se jedním aspektem tvorby životního způsobu stává jeho *rostoucí individualizace* jako výraz rozmanitosti a bohatosti lidské osobnosti, která teprve na této bázi se může *rozvinout a projevit* ve své *jedinečnosti a mnohotvárné tvořivosti*.

Důsledky vědeckotechnického pokroku pro utváření způsobu života

Rozvoj vědy a techniky neovlivňuje život člověka přímo, ale celou sítí zprostředkování, zejména přes rozvoj výrobních sil, produkce a konzumu a prostřednictvím výrobních a společenských poměrů. Čím složitější a širší je síť zprostředkování, tím více je možných alternativ vlivů vědeckotechnického pokroku na člověka. Tvzení o fatálně nealternativním, jednodimenzo-

nálním vlivu techniky, která všude vyvolává stejné důsledky, stejná „zla“ i konflikty, je třídně a ideologicky podmíněnou dezinterpretací těchto komplikovaných vztahů.

Zastavme se alespoň u některých rysů našeho současného života, jež jsou v rozhodující míře stimulovány právě rozvojem vědy a techniky. Patří mezi ně mimo jiné růst životní úrovně, který nabývá zejména v posledním desetiletí v řadě industriálně rozvinutých zemí na významu a přináší s sebou celou sérii nových, často vnitřně rozporných důsledků pro utváření lidského života. Již dnes existují některé podstatné rozdíly mezi kapitalistickými a socialistickými zeměmi jak v pojetí, tak v reálných trendech růstu různých stránek životní úrovně, v míře i způsobu jejich diferenciací. Tyto rozdíly, které v jevové měřitelné podobě nejsou vždy frapantní, jsou hluboce zakořeněny v různé struktuře i cílové zaměřenosti obou společenských systémů. V kapitalismu se růst životní úrovně koncentruje zejména ve sféře individuální spotřeby, neboť jí připadá zvláštní společenská funkce. Spotřeba je nástrojem adaptace nezměnných společenských poměrů novým podmínkám vytvářeným vědeckotechnickým pokrokem, nástrojem, který i v nových podmínkách umožňuje realizaci základního principu této společnosti — dosahování maximálních zisků. *Lidské* potřeby jsou formovány a uspokojovány v hranicích, jež jsou vymezeny touto základní společenskou funkcí spotřeby. Jde tedy o složitou dialektiku odcizení a osvojení, avšak s akcentem na odcizení, na petrifikaci hierarchické mocenské struktury. Ve všech sférách spotřeby existují „miniprostory“, v nichž se částečně realizují a kultivují některé skutečné lidské potřeby, a tím do jisté míry i jejich nositelé. Právě tyto dílčí afirmace přispívají svým podílem k totální alienaci a jsou v ní zakalkulovány. Role a charakter spotřeby v tomto systému mění všechny lidské produkty a hodnoty na zboží, na „věci“, které si lze koupit a osvojit spotřebou, produkuje *spotřebitelskou ideologii a chování*. Skutečná hrozba konzumního fetišismu je umocňována jak ideologií „konzumní společnosti“, tak i jejím „radikálním odmítá-

¹¹ V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 33, Praha 1962, s. 70—71.

ním“ z pozic kulturně kritického myšlení.

K mezní hranici dovádí tuto ideologii Alvin Toffler; zbožím se stává, podle jeho tvrzení, i životní styl, který však není obyčejným produktem, ale superproduktem, jehož zázračná ingredience spočívá v tom, že zbavuje lidi stresu přebujelé nabídky (Überangebot).¹²

Omrzí-li tě styl „hippies“, který znamená dlouhé vlasy, určitý styl oblečení, používání LSD, stačí se rozhodnout, že chceš „být“ chvíli například obchodníkem, militantním negrem nebo intelektuálem ze „západní čtvrti“. ¹³ K tomu je pouze třeba vyměnit životní styl, který jako každou jinou věc „po použití odhodíme“. Oblékání, zařizení bytu, gesta, předmět rozhovoru, používané pojmy musí odpovídat roli, kterou v té chvíli hrajeme. A tak přichází na trh nové zboží, které je návodem k vhodné kombinaci všeho ostatního zboží – životní styl.¹⁴

Podstata konzumního fetišismu nespočívá tedy v samotném faktu ukájení a růstu lidských, zejména materiálních potřeb, ale *ve funkci*, kterou sama spotřeba plní ve společenském systému, a tím koneckonců i v individuálním životě lidí, a *ve směru*, kterým jsou v závislosti na této funkci lidské potřeby orientovány. Proto i jeho překonání není otázkou odmítání materiálních potřeb,¹⁵ ale otázkou změny systému spojené i se změnou funkce spotřeby.

Prvotní funkci spotřeby v socialismu je uspokojování, formování a rozvíjení lidských potřeb; v tomto procesu se sekundárně upevňuje i společenský systém. Socialismus je tak zcela nezbytně a stále naléhavěji konfrontován s otázkou žádoucího směru rozvoje lidských potřeb, rozlišení potřeb autentických a neautentických.

Řečeno poněkud zjednodušeně: kapitalismus produkuje vše, co přináší zisk a upevňuje status quo. V tomto rámci však také produkuje některé hodnoty uspokojující v jistých ohledech skutečné lidské potřeby. V takto vymezeném prostoru ponechává na možnostech a zdánlivě i na vůli a volbě jedince, co zvolí. V ideolo-

gické rovině je pak sám tento akt mnohonásobně determinované individuální volby vydáván za nejautentičtější projev lidské svobody a jako takový glorifikován. Socialismus nemá v principu důvod produkovat jiné statky a hodnoty než takové, které jsou nezbytné k autentickému lidskému rozvoji. Přechod *od uspokojování existujících potřeb lidí k formování vpravdě lidských potřeb* se musí řešit a řeší se na úrovni společenského systému; předpokladem tohoto řešení je však vždy určitý stupeň rozvoje výrobních sil.

Současná fáze vývoje naší společnosti je do značné míry poznamenána relativně omezenými možnostmi produkce, jež zpětně ovlivňují bohatost i směr rozvoje potřeb. Zatím se stále koncentruje pozornost převážně na spotřebu, a to zejména materiálních statků, a na růst volného času. Tato skutečnost, jež ve své *jevové podstatě* přináší některé stránky obdobné kapitalismu, zejména určitou hypertrofii spotřební orientace, má však jinou *podstatu*; je výrazem historicky přechodných omezení plynoucích z existujícího stupně rozvoje výrobních sil. Nerespektování či nepochopení rozdílu mezi jevovou podobou a podstatou této fáze vývoje socialistické společnosti je zdrojem řady dezinterpretací. A to tím spíše, že v některých ohledech rozvinutější produkce spotřebního zboží na Západě ovlivňuje částečně i směr rozvoje spotřebních statků u nás, stejně tak jako určitá struktura spotřeby se stává vzorem spotřebního a kulturního chování zejména pro maloměstské vrstvy.

Jednou z takových dezinterpretací je představa, že socialistická společnost s dalším rozvojem techniky nemůže než sledovat všechny peripetie, kterými prochází dnešní „konzumní společnost“ Západu. „Rozvoj automobilové výroby znamená počátek rozvoje konzumní společnosti v Sovětském svazu,“ tvrdí Friedmann.

Stejně neadekvátní složitosti této fáze jsou však představy, jež se v různých variacích poměrně často objevují i u nás, že rozdíl mezi kapitalismem a socialismem

¹² Alvin Toffler, *Der Zukunftsschock*, Bern, 1970, München, Wien 1970, s. 251.

¹³ Citované dílo, s. 252.

¹⁴ „Úspěšný prodej životního stylu „hippies“ mladým lidem ve všech vysoce rozvinutých společnostech je jedním z klasických marketingových triumfů naší doby“ – citované dílo, s. 249.

¹⁵ Toto marxismu hluboce cizí stanovisko je do určité míry moderní variantou středověkého křesťanského spiritualismu, v němž duch jako pojítka mezi člověkem a bohem stojí proti tělu a jeho „hříšným“ požadavkům, kterými je člověk připoután k dábli.

spočívá v tom, že socialismus přikládá menší váhu potřebám materiálním a větší váhu potřebám duchovním, kulturním.

Nikoli změna akcentu, ale *překonání staré dichotomie materiálních a kulturních potřeb* je podstatou socialistického pohybu. I na bázi rostoucí spotřeby kapitalismus tuto dichotomii nejen fixuje, ale prohlubuje; neboť spolu s věcmi reprodukuje neustále i vztahy, jež znemožňují lidské osvojení si věcí jako jednoho z předpokladů všestranné lidské emancipace. Růst spotřeby je následován nikoli kulturním vzestupem, ale spíše stagnací či sestupem.

Kulturní rozvoj, pro který je v socialismu vytvořena řada předpokladů (jež již dnes otevírají v mnoha případech větší možnosti, než jsou lidé aktuálně schopni využít), je však neuskutečnitelný bez rozvoje a kultivace materiálních potřeb jako předstupně kultivace všech ostatních lidských potřeb.

Totéž platí o dichotomii práce a zábavy, pracovního a volného času. Zatímco kapitalismus prohlubuje nepřekonatelný rozpor mezi prací a volným časem, socialismus připravuje jeho překonání.

* * *

V části západní literatury věnované problému volného času se tato životní sféra člověka (a také problém účasti na kultuře) vykládá jako „kompenzace“ za omezování člověka v pracovní době, za práci. Jejíž charakter v mnohých výrobních odvětvích odosobňuje a deformuje život člověka. Pomineme-li ten moment, že za uvedenými kompenzačními teoriemi se skrývá zřejmá tendence odmítání perspektiv jakékoli vážnější humanizace dělnické práce, jejich realizace musí také vést jak k oslabení těch podstatných faktorů ekonomického vývoje, které jsou utajeny v tvůrčím přístupu k práci a zdokonalování sociálních vztahů ve sféře práce, tak i k velmi podstatným deformacím lidského života ve volném čase, k deformaci lidské kultury.

N. Wiener zdůrazňuje, že redukce snah o přezkoumání negativních důsledků současných forem dělby a organizace práce na požadavek omezení pracovní doby a kompenzace ve „volném čase“ je nebez-

pečná pro technický pokrok samý. „Lidská bytost,“ píše Wiener, „je v širokém měřítku schopna učení a studia. Rozmanitost a schopnost přizpůsobování tkví od přirozenosti v lidském mozku a jsou klíčem k nejušlechtilejšímu nadšení člověka, protože charakterizují nejvlastnější strukturu lidského organismu... Je-li lidský tvor odsouzen výlučně k plnění stále stejných funkcí, nebude ani dobrým ‚lidským mraveněčkem‘, ani dobrým člověkem. Ti, kteří touží organizovat nás podle zásady neměnných individuálních funkcí a také neměnných omezení ukládaných jednotlivcům, by odsoudili pohyb lidstva k mnohem pomalejšímu tempu, než je to, kterému se říká ‚na půl páry dopředu‘.“¹⁶

Tím větší odpor vyvolává protiklad „volný čas — pracovní doba“ u marxistických vědců. Gianni Toti, italský marxista, vyvrací ve známé knize *Il tempo libero* rozmanité mystifikace, které uvádějí někteří nemarxističtí myslitelé na základě toho úryvku třetího dílu *Kapitálu*, v němž se hovoří o významu „volného času“ pro rozvoj člověka, a píše: „Zatímco Marx mluvil o totálním řešení rozporu mezi prací a svobodnou činností, to znamená zábavou..., naši sociologové — zdokonalující kapitalismus nebo věřice v jeho postupnou socializaci — nechávají rozpor otevřený a představují si budoucího člověka jako bytost věčně se rozdělující mezi produktivní práci a aktivní zábavu... Neschopnost nemarxistických vědců přijmout a pochopit dialektickou metodu musí nutně vést k těmto extrémům, stále na míle vzdáleným onomu obratu a nové syntéze, kdy se práce mění ve svůj opak a zábava v nový typ práce, v nový druh zprostředkování mezi člověkem a přírodou.“¹⁷

Autentický marxismus odmítá jak neohedonistické koncepce, vykládající práci jako funkci volného času, jako cenu, kterou je nutno zaplatit za odpočinek a zábavu, tak i technokratické tendence, vykládající volný čas jako funkci práce, jako obvyklou formu „reprodukce“, obnovení pracovní síly. Marxovou snahou totiž nebyla jednostranná redukce člověka na homo faber nebo homo oeconomicus ani stejně tak deformující redukce na člověka zábavy, nýbrž dialektická in-

¹⁶ N. Wiener, *Kybernetika a společnost*, Praha 1963, s. 61—62.

¹⁷ G. Toti, *Právo na lenost*, Praha 1966, s. 128—9.

tegrace homo faber, homo oeconomicus, homo politicus, homo sapiens a homo ludens.

Integrace znamená úsilí o zapojení jednotlivce do všech oblastí lidské činnosti — od práce přes společenskou aktivitu až ke sféře vědy, kultury a zábavy. Integrace obsahuje jak „exteriorizaci“ (zvnějšnění) individuální aktivity v produktech práce, tak i „interiorizaci“ (zniternění) — individuální osvojení duchovních statků lidstva, kontemplaci, úvahy o světě a vlastním místě v něm, o hodnotách, které ozařují naši existenci, o vlastním poslání a mravní odpovědnosti. Marxistická tradice chápe tyto otázky v perspektivě zespoledenštění i všestranného harmonického vývoje lidské individuality, v perspektivě formování „plného“, „celistvého“ člověka zapojeného do společenského života.

Geneze kompenzačních teorií je spojena s podstatnými rozpory ve vývoji vysoce rozvinutých industrializovaných kapitalistických států. Buržoazie těchto zemí nemůže z důvodů obrany ekonomických základů své moci připustit zásadnější změny charakteru lidské práce a její humanizaci, vytváření skutečné ekonomické demokracie, nejen její fasády. Snaží se tudíž spojit naději pracujících mas s perspektivou zvýšení individuální spotřeby a rozšíření sféry volného času. Jelikož není schopna uskutečnit opravdový společenský vzestup pracujících, snaží se vytvořit prelud individuálního vzestupu v souvislosti s rozvojem komercializované a primitivní „masové kultury“. Ukázalo se však, že v těch společnostech, které jsou příliš uspěchaně nazývány „společnostmi blahobytu“, se překonání ekonomiky bídy a nedostatku nikterak nestalo zdrojem duchovního bohatství pracujících a rozvoje skutečné kultury mas. Jak to uvádí mnoho pokrokových sociologů, daný stav je právě opačný, kultura byla v těchto společnostech pohlcena obecným rozšířením spotřebních postojů, prázdné a zkomercializované zábavy; únava a pocit bezobsažnosti života začaly lidi provázet jak při jejich práci, tak i v jejich „volném čase“.¹⁸

Proto také socialistická průmyslová civilizace nemůže jednostranně spojovat — jak to navrhuji někteří teoretici — nové společenské vazby, rozvoj lidské osobnosti a kulturní aktivizaci lidí výlučně s hodnotami a vyhlídkami, které může poskytnout rozšíření volného času. Musí je spojovat — jak to správně podtrhl na kongresu kultury ve Varšavě v roce 1967 prof. B. Suchodolskij — stejnou měrou s „hodnotami pracovní doby“, poněvadž práce je nejen základem existence a pokroku civilizace, ale také hlavním obsahem lidského života a základem všestranného rozvoje lidské osobnosti.

Není možné analyzovat celý komplex společenských jevů, jež působí jako prvky utvářející životní způsob; všechny jsou více nebo méně modifikovány kontextem společenského zřízení.

Dílčí analýzy nás však vedou k formulování základní hypotézy: *Cím větší bude tempo vědeckotechnického pohybu, tím zřejmější bude rozbihavost cest ve způsobu života v různých společenských systémech.* Jde samozřejmě o hypotetické tvrzení, jež vyžaduje jak další verifikaci vědeckými postupy, tak verifikaci argumentem nejpádnějším, praxí samou. Nejsme tedy stoupenci teorie „negativní konvergence“, jež stále výrazněji zaznívá ze současných západních koncepcí.

Tato simplifikující teorie usiluje v podstatě o to převést všechny rozpory, které jsou signifikantní pro střetnutí vědeckotechnické revoluce s kapitalismem, na obecné rozpory platné pro celou společnost, lidstvo, člověka. Autoři těchto koncepcí neberou na vědomí (a to je výraz jejich ideologické pozice), že často i jevy a tendence, které mají zdánlivě stejný charakter, nabývají — uchopíme-li je pouze pomocí kvantitativních ukazatelů — v kontextu různých společenských systémů jiných významů, obsahů a hodnot. Argument, kterým ironizuje P. F. Drucker¹⁹ previzionistické úsilí založené na prosté extrapolaci některých kvantitativně postižitelných tendencí — „nejexaktnější kvantitativní předpovědi nepředvídají nikdy to,

¹⁸ Američtí sociologové v diskusi na světovém sociologickém kongresu ve Varně konstatovali, že pro způsob života ve volném čase, zejména u americké mládeže, jsou charakteristické: sexuální promiskuita,

užívání drog a hledání iracionálních hodnot.

¹⁹ P. F. Drucker, *La grande mutation*, Paris 1970, s. 12.

co je skutečně nejdůležitější: význam faktů a údajů v kontextu odlišného zítřka — platí totiž nejen pro srovnání dnešek — zítřek, ale i pro porovnání různých dnešků a jejich zítřků.

Daleko závažnější je však to, že podobné simplifikace se objevily i u nás v některých hrubě empirických sociologických přístupech. Jejich podstatou je teoreticky nepoučené sledování snadno uchopitelných a měřitelných jevů, často náhodně vytržených z komplexu společenské reality, a jejich srovnávání s obdobnými jevy v kapitalistické společnosti podle hesla „Padni komu padni“ — pravda se musí ukázat. Pochopitelně, že výsledkem takových „komparací“ nemůže být jiný než zhruba stejný — jen poněkud jinak kvantitativně diferencovaný — obraz „skutečnosti“. Pro tyto přístupy je charakteristické, že se neptají, které jevy jsou relevantní pro pochopení podstaty dané fáze vývoje naší společnosti a naopak jaký *význam* má jakýkoli jev z hlediska této podstaty.

* * *

Teoretické uchopení problematiky změn ve způsobu života z pozice marxistické dialektiky musí nezbytně vycházet z existence dvou společenských systémů, v jejichž rámci se v současném světě uskutečňuje vědeckotechnický pokrok. Tento přístup je samozřejmě daleko obtížnější a vedle komplikací subjektivně poznávacích přináší i určité komplikace, jež jsou založeny v samotné povaze „věci“. Chce se totiž porovnávat v určitém smyslu nesrovnatelné — kapitalismus jako několik století fungující řád, který překročil svůj kulminační bod, a socialismus jako více či méně zárodečná, nerozvinutá podoba komunistické společnosti, jako *společnost přechodu od kapitalismu ke komunismu*. V této charakteristice je obsažena celá složitost naší doby.

Na bázi nových výrobních a společenských poměrů byly v mnoha ohledech položeny základy pro uskutečnění těch humanistických principů, jež tvoří podstatu, smysl a cíl socialistické revoluce. Dialektika dějinného pohybu je však taková, že na jedné straně je další jejich rozvinutí do značné míry vázáno na tempo rozvoje výrobních sil — což dnes znamená tempo uskutečnění vědeckotechnické revoluce — na druhé straně však samo „uvedení do

chodu“ těchto humanistických principů se nemusí ve všech případech ihned projevit jako stimul ekonomicko-technického rozvoje; naopak v určitých aspektech a údobích ho mohou i dočasně zpomalovat.

Ovšem právě tyto principy, ať již jsou v naší společenské realitě obsaženy v jakémkoli stupni rozvinutosti, jsou ty „jevy — nositelé budoucnosti“, které budou v závislosti na tempu vědeckotechnického rozvoje stále výrazněji určovat tvářnost člověka v socialistické společnosti, způsob jeho života.

Резюме

Филиппова Б. - Филиппов П. - Ярошевский Т.: Расхождение непараллельные прямые образа жизни

1. Установка на будущее, являющаяся все более выразительной чертой современных общественно-научных исследований, выдвигает на передний план также вопросы целей, осуществления которых наше общество должно и может добиваться. Местом их схождения в перспективе являются изменения образа жизни, формирование социалистического стиля жизни.

2. Буржуазные теоретики очень часто сводят всю многообразную струю изменений, которыми проходит современный мир, и особенно некоторые общества, в русло технических и технологических изменений, в русло научно-технического прогресса.

Варьяний на эту основную тему в современной буржуазной социологии значительная масса; их основной смысл — показать, что динамизм современного мира выведен из прогресса науки и техники, между тем как об изменениях в области производственных отношений молчат, из теоретических концепций их просто элиминируют или обозначают их с точки зрения будущего развития мало значительными.

В таком случае в этом оптическом обмане будущее мира и человека представляется, конечно, в «одномерном» виде; оно определяется движением современной техники, которое раньше или позднее, мол, повсюду необходимо поведет к созданию общества, одним называемого «постиндустриальным», другим «потребительским» или «супериндустриальным».

Недостаточно отвергнуть это упрощение и, в сущности механистскую, псевдоматериалистическую редукцию исторического движения к изменениям технического характера. Нашей задачей является раскрытие сети отношений между *научно-технической революцией и характером общественного строя* во всей их сложности и глубине, так как именно это отношение (или же сеть отношений) является для будущего мира решающим. В связи социализма с научно-технической революцией формируется базис для теоретического и практического развертывания гумани-

стической альтернативы развития общества, для действительно радикальных, коренных, значит в корень смотрящих изменений в образе жизни человека.

3. Изменение общественного строя является первичным для изменений образа жизни: приоритет этого изменения имеет двойкий характер: как исторический, так причинный; он прежде всего означает постепенное формирование не одинаковых, а меньше и прежде всего иначе дифференцированных, по существу сравнимых жизненных условий для всех — т. е., следовательно, также сравнимых шансов для индивидуальных перемен. Только в обществе, в котором основные экономические, классовые и социальные детерминанты удалены, жизненный путь человека, включая его систему потребностей, ценностей, образа жизни может быть в значительной степени выражением его индивидуального выбора. Вместе с развитием социалистического общества, гомогенизацией общественных жизненных условий, существенным аспектом формирования образа жизни становится его возрастающая индивидуализация как выражение разнообразности и богатства человеческой индивидуальности, которая только на этом базисе может развиваться и проявить себя в своей исключительности.

4. Характер общественного строя модифицирует и последствия научно-технического прогресса для формирования образа жизни. Эта действительность будет тем более очевидна, чем более быстрыми темпами будет в социалистических странах развиваться научно-техническая революция. Научно-технический прогресс дает возможность росту жизненного уровня включая потребление. Уже сегодня налицо некоторые существенные различия как в понимании, так в реальных тенденциях роста разных сторон жизненного уровня, в степени их дифференциации в капиталистических и социалистических странах. Эти различия глубоко лежат в природе другой структуры и целевой направленности социалистического общества.

В капиталистической системе рост жизненного уровня сосредоточится на росте потребления, которое играет особую общественную роль; оно прежде всего является орудием приспособления неизменных общественных отношений к новым условиям, создаваемым научно-техническим прогрессом; орудием, дающим возможность также в новых условиях реализации основного принципа этого общества — достижения максимальной прибыли. Человеческие потребности формируются и удовлетворяются в пределах, определенных этой основной общественной функцией потребления. В социализме первичной функцией потребления является удовлетворение, формирование и развертывание человеческих потребностей, только вторично упорочиваемых также самой общественной системой. Таким образом социализм вполне неизбежно сопоставляется и все настраивательнее будет сопоставляться с вопросом направления развития человеческих потребностей, различения аутентических и неаутентических потребностей.

Рост свободного времени является другим ярким феноменом, опосредствованным научно-

техническим развитием. Какие ожидания для изменения человека и образа его жизни с этой тенденцией связываются — это в значительной мере зависит от функции, какую досуг выполняет и какова ему в разных общественных системах приписывается. В западной литературе эта жизненная сфера человека часто объясняется как «компенсация» ограничения в сфере работы. Генезис теорий компенсации связан с действительностью, что буржуазия в промышленно развитых странах по поводу защиты экономических основ своей власти не может допустить более принципиальные изменения в характере человеческого труда и его очеловечивания. Дихотомия труда и развлечения, рабочего и свободного времени представляется общей и непреодолимой и она капиталистической системой и закрепляется.

Оrientирующей идеей социалистического общества и его самонаменения является преодоление этой дихотомии диалектической интеграцией *homo faber*, *homo oeconomicus*, *homo politicus*, *homo sapiens*, *homo ludens*.

Отмена капиталистических отношений — это первый шаг к решению этого вопроса из самых трудных.

5. Нельзя анализировать весь комплекс общественных явлений, воздействующих как формирующие элементы образа жизни; однако, все они более или менее модифицированы контекстом общественного строя.

Частичные анализы нас приводят к формулировке основной гипотезы: чем быстрее темпы научно-технического движения, тем очевиднее будет расхождение путей образа жизни в разных общественных системах.

Summary

Filipcová B., Filipec J., Jaroszewski T.: *Divergent Lines of the Way of Life*

1. *The orientation to the future*, growing in significance as a feature of contemporary social-scientific research, focusses our attention also to problems of the goals whose realization should and can be aimed at by our society. Their asymptote is given by the changes in the way of life, by the creation of the socialist style of living.

2. The bourgeois theorists very often tend to induce the entire multiform flow of changes experienced by the contemporary world and especially by some societies into the riverbed of technical and technological transformations, into the riverbed of scientific and technological progress.

In the bourgeois sociology of our time, there is an abundance of variations on this fundamental theme; their basic aim is to demonstrate that the dynamics of the present world is derived from the progress of science and technique, while the changes in the area of production relations are wrapped in silence: they are simply eliminated from theoretical conceptions or are denoted as being of little significance from the point of view of future development.

In this spurious optics, of course, the future of the world and of Man is "one-dimensional";

it is determined by the movement of modern technique which, sooner or later, necessarily results in the formation of a society called by some "postindustrial", by others "consumption" or "superindustrial" society.

It is not sufficient to reject this simplification, this substantially mechanistic, pseudo-materialistic reduction of historical motion to technological changes. Our task is to discover, in its entire complexity and depth, the network of relations between the *scientific and technological revolution and the character of the social order*, since it is this very relation (or network of relations) that is of decisive importance for the future of the world. The connection between socialism and the scientific-technological revolution forms the basis for the theoretical and practical development of the humanistic alternative of the development of society, for really radical, i. e. deeply penetrating transformations in the way of human life.

3. Change in the social order is primary for the transformations in the way of life; its priority is of two kinds: historical and causal. It means, first of all, a gradual formation not of equal, but of less and otherwise differentiated, substantially comparable living conditions for everybody, i. e. also of comparable chances for individual transformations. It is only in a society in which the main economic, class and social determinants have been eliminated that the individual's career, including his system of needs, values and way of life, can be an expression of his individual choice. With the development of the socialist society, with the homogenization of the social conditions of life, it is the growing individualization of the way of life — as an expression of the variety and richness of human individuality capable of developing and manifesting itself in all its uniqueness only on this basis — that is becoming a substantial aspect of its creation.

4. The character of the social order also modifies the consequences ensuing from the scientific and technological progress for the formation of the way of life. This will appear the more evidently, the more rapid will be the rate of the development of the scientific and technological revolution in the socialist countries. The scientific and technological progress facilitates the growth of the living standard, including consumption. Even today, some substantial differences exist both in conception and in the real trends of the growth of various aspects of the living standard, in the degree of their differentiation in the capitalist and socialist countries. These differences are deeply rooted in a different structure and goal orientation of the socialist society.

In the capitalist system, the growth of the living standard is concentrated on the growth of consumption which plays a specific social role; it is, first of all, an instrument for adapting the unchanged social conditions to the new conditions effected by the scientific and technological progress — an instrument which, even in new conditions, facilitates the realization of the fundamental principles of this society, i. e. the acquisition of maximum profits. Human needs are formed and satisfied within the limits set by this social function of consumption. In socialism, the primary function of consumption is the satisfaction, formation and development of human needs which secondarily consolidate the social system itself. Thus socialism necessarily is and will be always more urgently confronted with the question of the development trends of human needs and with that of distinguishing authentic needs from non-authentic ones.

The growth of leisure is a further significant phenomenon mediated to a considerable degree by the scientific and technological development. The function fulfilled by leisure and attributed to it in the different social systems largely determines the kind of expectations concerning the changes in Man and in his way of life connected with this trend. In Western literature, this sphere of human life is interpreted as a "compensation" for the restraints suffered in the sphere of work. The genesis of the compensation theories is connected with the fact that, in industrially developed countries, the bourgeoisie cannot, for the sake of defending the economic bases of its power, admit more substantial changes in the character of human work and its humanization. The dichotomy of work and entertainment, of working time and leisure appears to be general and insurmountable, and is also fixed by capitalist system. The leading idea of the socialist society and its self-transformation is the overcoming of this dichotomy by a dialectical integration of *homo faber*, *homo oeconomicus*, *homo politicus*, *homo sapiens* and *homo ludens*. The abolishment of capitalist conditions is the first step in solving this problem which is one of the most difficult ones.

5. It is impossible to analyse the whole complex of social phenomena which operate as elements creating the way of life; all of them, however, are more or less modified by the context of the social order.

Partial analyses lead us to formulating the following basic hypothesis: the more rapid is the rate of the scientific and technological movement, the more evident will be the divergence of the ways of life in various social systems.